

1. *Шевчук С.* Концепція самообмеження суду: доктрина «політичного питання», «політичної доцільності» та «поля розсуду держави» // Вісник Академії правових наук України. — 2006. — №3 (46). — С. 20–32.
2. *Президент* України провів засідання робочої групи по вопросам судової реформи // Офіційне інтернет-представительство Президента України. [Електронний ресурс]. Режим доступу. <http://www.president.gov.ua/news/16776.html>.
3. *Murphy W.* Elements of Judicial Strategy. — Chicago, 1984.
4. *Козюбра М.І.* Право, політика, правосуддя: зарубіжний та вітчизняний досвід взаємовідносин // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська Академія». — 2005. — Т. 38. — Сер. Юридичні науки.
5. *Murphy W.* Op. cit.
6. *Бородин С.В., Кудрявцев В.Н.* О судебной власти в России // Государство и право. — 2001. — № 10. — С. 21–27.
7. *Лімбах Ю.* Федеральний Конституційний Суд як політичний фактор влади. — К., 1996.
8. *Правовая система США.* — М.: Новая юстиция, 2007. — 1216 с.
9. *Маклаков В.В.* Конституционное право зарубежных стран. Общая часть. — М.: Волтерс Клуверт, 2006. — 896 с.
10. *Марченко М.Н.* Судебное правотворчество и судебское право. — М.: Проспект, 2007. — 512 с.
11. *Шевчук С.* Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. — К.: Реферат, 2007. — 640 с.
12. *Hall K.* The Oxford Companion to American Law. — Oxford, 2002.
13. *Woodhouse D.* Politicians and the Judges: A Conflict of interest // Parliamentary Affairs. — 1996. — № 3.
14. *Судебная власть* / Под ред. И.Л. Петрухина. — М.: ТК Велби, 2003.
15. *Шемшученко Ю., Мурашин Г.* Конституційний Суд України як орган конституційної юрисдикції // Вісник Конституційного Суду України. — 2006. — №4. — С. 10. и др.

МАТВЄЄВА Юлія Іванівна,
*старший викладач кафедри загальнотеоретичних
та державно-правових наук
Національного університету «Києво-Могилянська академія»*

ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ЯК ОДИН ІЗ АСПЕКТІВ ДОКТРИНИ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Ще задовго до виникнення сучасних концепцій розвитку правових систем світу в Книзі Священного Писання пророка Ісаї були сформульовані такі перспективи для владних мужів: горе законодавцям несправедливим та писарям, які пишуть на лихо, щоб від правосуддя усунути бідних, і щоб відняти права від убогих народу Мого, щоб стали вдовиці здобиччю їм, і пограбувати сиріт...

Проблема несправедливих законів постійно турбувала мислителів. Державні режими, що функціонували на основі таких законів, як свідчить історія, зазнавали краху. Тому знов і знов правників, які займають активну громадянську позицію, хвилюватимуть пи-

тання реформування правових систем та створення таких правопорядків, які унеможливили б настання суцільних суспільних криз.

Проблема несправедливих, або, як досить часто у сучасній літературі використовується, «неправових», «правопорушуючих» законів, досить тісно пов'язана та фактично впливає із доктрини верховенства права. В умовах верховенства права правові норми та їх джерела (нормативно-правові акти та ін.) повинні відповідати принципу правової визначеності, або певності (англ. — legal certainty). Цей принцип, який іноді іменують юридичною безпекою (англ. — legal security), або правовою стабільністю (нім. — Rechtssicherheit), — широка концепція, стрижнем якої є *передбачуваність* [1, с. 178]. Визначеність правових норм — одна з найсуттєвіших ознак права. Індивід, залишений віч-на-віч із суспільством, державою, має право вимагати, щоб йому було останньою точно вказано, чого від нього хочуть і які межі йому ставлять. Логічно це право на визначеність правових норм є одним із невід'ємних прав людської особистості, без нього, по суті, взагалі про право не може йтися [2, с. 89]. Ознакою невизначеності є наявність таких норм, які можуть вести до різних результатів, прогалин у нормах, значна кількість винятків із загальних норм, відкритість правових стандартів. Усе це проявляється у тій зовнішній легкості, з якою вправний юрист здатний аргументувати позиції обох сторін у справі. Факти постійної незгоди суддів у питаннях права, що проявляються в особливих думках та взаємосуперечливих рішеннях різних судів, являють собою незаперечний доказ невизначеності [3, с. 101].

Верховенство права як визначеність характеризується принаймні трьома установчими принципами. Ці принципи належать до так званого «*процедурного природного права*». У них закладено той зміст, який забезпечує набір матеріальних норм, що мають внутрішній характер щодо закону. Такими установчими принципами є: 1) «закон — спрямований у майбутнє»; 2) «закон — зрозумілий»; та 3) «закон — загальний» [4, р. 150; цит. за: 6, с. 759].

Питання зворотної дії нормативно-правових актів у часі регулюється ст.7 Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. З точки зору захисту прав особи від незаконного кримінального переслідування, Європейський Суд теж формулює певні вимоги правової визначеності. Так, у справі Пухк проти Естонії (рішення від 10 лютого 2004 р.), відповідно до практики Суду ст. 7 Конвенції не обмежується заборонаю ретроспективного застосування кримінального законодавства на шкоду обвинуваченому, вона також втілює загалом принцип, що тільки закон може визначити кримінальне правопорушення та встановити покарання (*nullum crime nulla poena sine lege*), а також принцип, за яким кримінальне право не повинно надмірно тлумачитися на шкоду обвинуваченому. З цих принципів впливає, що правопорушення має бути чітко встановлене в законі. Ця вимога дотримується, якщо особа може знати на основі формулювання відповідного положення та, у разі потреби, за допомогою його судового тлумачення, які дії чи бездіяльність є підставою для кримінальної відповідальності.

Що стосується вимоги «закон — зрозумілий», то в цьому питанні практика Європейського Суду з прав людини надзвичайно багата. Так, у справі Гешмен і Герруп проти Сполученого Королівства (рішення від 25 листопада 1999 р.) Суд вказав, що однією з вимог, яка впливає із словосполучення «встановлений законом», є передбачуваність. Норму не можна вважати «законом», якщо вона не сформульована з достатньою чіткістю, що дає особі можливість керуватися цією нормою в своїх діях. З іншого боку, хоча певність у законі надзвичайно бажана, забезпечення її може призвести до надмірної ригідності, у той час як закон ніколи не повинен відставати від обставин, що змінюються. Ступінь чіткості, яку мають забезпечувати формулювання національних законів і яка в жодному випадку не може охопити всі непередбачувані обставини, значною мірою залежить від змісту даного документа, сфери, на яку поширюється даний закон, а також від кількості

та статусу тих, кому він адресований (п. 31). Особливістю цієї справи є те, що вона стосується допущеного втручання у свободу вираження поглядів не у вигляді «санкції», або покарання, за певну поведінку, а у вигляді розпорядження про те, щоб заявники не порушували громадського спокою чи не допускали поведінки *contra bonos mores* у майбутньому. Поведінка *contra bonos mores* визначена у британському законодавстві як дії, які «на думку більшості сучасних співвітчизників, є скоріше поганими, ніж добрими». Розпорядження про недопущення такої поведінки викладені досить нечітко і загальними словами; словосполучення «добре поводитися» особливо неточне і для особи, на яку покладалося зобов'язання, не було достатнім керівництвом стосовно того, які дії становитимуть порушення цього розпорядження. На цій підставі Суд приймає рішення про те, що було допущено порушення ст. 10 Конвенції.

Що стосується третього принципу правової визначеності «закон - загальний», то він відповідає принципу рівності конституційних прав та свобод та рівності всіх перед законом, який передбачений ст. 24 Конституції України. Проте вітчизняна правозастосовча практика далеко не завжди стоїть на позиціях, задекларованих на конституційному рівні. У цьому аспекті хотілося б навести критичну оцінку А.О. Селівановим рішення Конституційного Суду України від 29 січня 2008 р. (справа про звільнення народних депутатів України з інших посад у разі суміщення). Виявляючи конституційно-правовий зміст статей 3, 4, 5, 7 Закону України «Про особливості звільнення з посад осіб, які суміщають депутатський мандат з іншими видами діяльності», Суд застосував доктрину природних прав людини, як одного із засадничих принципів Конституції України. При цьому упущено конкретне посилання на відповідну норму Основного Закону, а також не звернуто увагу на інший принцип, згідно з яким у статті 8 закріплено верховенство права, що теж близько стоїть до морально-етичних цінностей і природного права. Але Конституційний Суд України, аналізуючи право на працю народного депутата України щодо права громадян брати участь в управлінні державними справами, чомусь визначив вищу силу права людини на працю при аналізі конституційної заборони суміщати статус народного депутата з іншими видами діяльності і, таким чином, став на позицію природного права як умови прийнятності необмеженої іншої трудової діяльності щодо умов набуття статусу народного депутата та залучення його одночасно до інших сфер трудової діяльності. Визнаючи неконституційним вказаний закон у цілому, Конституційний Суд України сформулював, по суті, нову норму Основного Закону щодо пріоритету права людини на суміщення різних видів державної діяльності, що було зроблено вже всупереч Конституції України, оскільки таку функцію держави повинен виконувати парламент, а не судова юрисдикція в даному випадку [5, с. 100–101].

Отже, порушення принципу рівності, а також інших вимог правової визначеності має наслідком прийняття та дію несправедливих законів.

Аргумент невизначеності — головним центром уваги якого є суд — означає, що у значному класі справ право не забезпечує єдиної правильної відповіді або (на цьому наголошується менше) наявний корпус правових норм дає змогу прийти до більш як одного результату, і часом ці результати можуть бути протилежними. Невизначеність закорінена у нездатності права визначати результат у цих справах. Через таку невизначеність рішення судді обов'язково буде формуватися під впливом відмінних від правових норм чинників. Ознакою невизначеності є наявність таких норм, які можуть вести до різних результатів, прогалин у нормах, значна кількість винятків із загальних норм, відкритість правових стандартів. Усе це проявляється у тій зовнішній легкості, з якою вправний юрист здатний аргументувати позиції обох сторін у справі. Факти постійної незгоди суддів у питаннях права, що проявляються в особливих думках та взаємосуперечливих рішеннях різних судів, являють собою незаперечний доказ наявності невизначеності [3, с. 101].

Отже, як для вітчизняної, так і для зарубіжної правотворчої та правозастосовчої практики проблема несправедливих законів та практичного, а не тільки теоретичного та ілюзорного, розуміння доктрини верховенства права та її важливого принципу правової визначеності є вкрай актуальною.

1. *Погребняк С.П.* Основоположні принципи права (змістовна характеристика). — Х.: Право, 2008. — 238 с.
2. *Покровский И.А.* Основные проблемы гражданского права. — М.: Статут, 1998. — 353 с.
3. *Таманага Браян.* Верховенство права. Історія. Політика. Теорія. — К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2007. — 205 с.
4. *Luk V. Tremblay.* The Rule of Law, Justice and Interpretation. — Montreal [e.a.]: Mc-Gill-Queen's University Press, 1997.
5. *Принцип* верховенства права у діяльності держави та в адміністративному праві / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. — К.: Конус-Ю, 2008. — 311 с.
6. *Головатий С.* Верховенство права. — Кн. 2. — К.: Фенікс, 2006.

ОБСУЖДЕНИЕ ВЫСТУПЛЕНИЯ Ю.И. МАТВЕЕВОЙ

Вопрос из зала: Какое значение имеет практика Европейского суда по правам человека?

Матвеева Ю.И.: Существует двойное мнение. У нас есть закон, который определяет, что решения должны исполняться. Причем не только решения, но и практика суда, поэтому мы и говорим о практике Европейского суда как об источнике права. Проблемой является недостаточная компетенция судей в сфере практики Европейского суда, отсутствие реестра переводов, решений и практики, проблемы с аутентичностью перевода.

Лафитский В.И. (*заместитель директора Института законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации*): Как проходит имплантация судебных решений Европейского суда в правовую систему Украины?

Матвеева Ю.И.: Как я уже отмечала, этот вопрос очень сложный. Но уже существует решение Конституционного суда Украины, решения судов общей юрисдикции и административных судов, которые применяют практику Европейского суда. Мы стараемся двигаться в этом направлении.